

PREZENȚA ROMANĂ ÎN NORD-VESTUL MUNTENIEI, ZONA MUSCEL. STADIUL CERCETĂRII

Marin I.BĂDESCU*

Printre aspectele controversate ale istoriei romane a României, un loc aparte îl deține problema graniței de SE a provinciei Dacia, numită convențional *limes transalutanus*, adică limesul de dincolo de Olt, limită a cărei extremitate nordică se va fi aflat în zona Muscelului¹. În această zonă, descoperiri arheologice noi au adus spre cunoaștere la Voinești – Muscel vestigii romane inedite până la acea dată².

Până în anul 1969, când a fost semnalată cu probe clare prezența romană în zona Muscelului, erau cunoscute următoarele fortificații: Jidava³, probabil două castre, un castru semnalat, neidentificat, la Mărcuș (Dealul Vârful Morii)⁴, un *castellum* la Rucăr - Scărișoara⁵. Toate acestea au fost luate în evidență de Grigore Tocilescu și Pamfil Polonic⁶. Din 1979, acestora li s-a

---

* Profesor de istorie, Voinești – Argeș, acum pensioner, cu merite excepționale în colaborarea cu specialiștii în arheologie clasică (în special din București și Pitești, ca, de pildă D. Tudor, R. și Al. Vulpe, Em. Popescu, Eugenia Popescu, C.M. Vlădescu, Ioana Bogdan Cătănciu, C.C. Petolescu, T. Cioffan ș.a.) și, totodată, în identificarea, semnalarea și protejarea unor vestigii antice, în special romane, din zona în care a profesat neîntrerupt și conștiincios din anul 1964. Domnia sa a ținut să precizeze într-un fel de prefață la notele acestui studio, pe bună dreptate, cele ce urmează: "Autorul articolului de față crede că, prin modestele sale descoperiri ca, de pildă, castrul și termele romane, țigle ștampilate cu numele legiunii romane XI *Claudia* și ale cohorții I *Flavia Commagenorum*, un nou segment de val roman ("troian") la NE de Câmpulung și reidentificarea valului roman descoperit de Gr. Tocilescu și de P. Polonic pe teritoriul comunei Valea Mare, jud. Argeș, a contribuit într-o oarecare măsură la elucidarea unor aspecte, uneori controversate, privind limesul de SE al Daciei, așa-zisul *limes transalutanus*". (A.B.)

¹ Gr.Tocilescu, BAR, în ms. 5137, f. 267; idem, în MDGR, II, 1899, p.97; V.Christescu, IMDR, p.85; D.Tudor, în *Limes IX*, p.236; R.Vulpe, în *Istoria României*, vol. I, 1960, p.527-528; M.Macrea, VDR, p.233; N.Gudea, AMA, XII, 1974, p.189; C.M.Vlădescu, FRDI, p.96; Ioana Bogdan Cătănciu, în *Limes IX*, p.261; C.C.Petolescu, SAI, LXXI, 2006, p.148; v. și G.Forni, *Limes*, în DEAR, IV, fasc. 40-41, p.1299-1301.

² M.Bădescu, rapoarte preliminară trimise Institutului de Arheologie din București al Academiei Române în 1970 și 1972; idem, *Descoperiri arheologice inedite la Voinești-Muscel*, comunicare la a XIV-a sesiune anuală a Muzeului din Câmpulung, 30-31.X.1982.

³ L.F.Marsigli, *Description du Danube*, Haga, 1874, II, p.32, apud D.Tudor, OR², p.294; Gr.Tocilescu, în MDGR, II, p. 97; D.Tudor, OR 4, p.281-284.

⁴ P.Polonic, BAR, în ms. 5137, fila 204; D.Tudor, București, II, p.89.

⁵ D.Băjan, în Gr.Tocilescu, BAR, ms.5137, f.239-241; D.Tudor, OR², p.239-240; idem, OR 4, p.253-257; Ioana Bogdan Cătănciu, SCIVA, 25, 1974, 2, p.277-278.

⁶ Gr.Tocilescu, BAR, ms.5139 [3 mai 1902], fila 20; P.Polonic, BAR, ms.5137 [iul.-aug. 1901].

adăugat convingător complexul cuprinzând castrul și termele de la Voinești - Muscel⁷.

Deși cunoscut încă de la sfârșitul secolului al XIX-lea⁸ și îndelung, iar mai recent sistematic cercetat arheologic⁹, castrul de la Jidava (notat în repertorii și în mai multe lucrări cu numele punctului, Pescăreasa) nu și-a dezvăluit încă începuturile. Au fost avansate mai multe ipoteze: în timpul lui Septimius Severus¹⁰, Marcus Aurelius¹¹, Antoninus Pius¹², Hadrian¹³, Traian¹⁴. Ceea ce se cunoaște sigur despre Jidava este data încetării prezenței romane în castru¹⁵, adică spre mijlocul secolului al III-lea, anii 245-247, când întregul sistem defensiv din S-E provinciei Dacia a fost distrus în urma invaziei carpice și când granița a fost retrasă pe linia Oltului, pe *limes Alutanus*.

Fortificația de la Mărcuș¹⁶ semnalată de P.Polonic nu a fost identificată. Nu se știe dacă este vorba despre un castru, de un *castellum* sau de un turn de observație și semnalizare¹⁷. Vestigiile romane de aici rămân încă neclare.

La cca 24 km NE de Câmpulung se află vestigiile unei fortificații romane de dimensiuni reduse. Este *castellum*-ul de la Rucăr (Scărișoara), precizat și cercetat în 1904 de rucăreanul Dumitrache Băjan¹⁸. Reluarea din 1971 a cercetărilor de către Institutul de Arheologie din București prin Ioana Bogdan Cătănicu¹⁹ a adus surpriza: presupusul *castellum* era de fapt un edificiu termal, iar în apropierea acestuia a fost descoperit un *castellum* de pământ din epoca traiană. Noile cercetări nu au schimbat însă datele privind începutul și sfârșitul

⁷ M.Bădescu, comunicare la Sesiunea Muz. Pitești, 21-22.12.1974; idem, *ibidem*, 12-13.05. 1979; idem, reluat în OR 4, p.309 și 320; C.C.Petolescu, M.Bădescu, T.Cioflan, Dacia, NS, 25, 1981, p.377 și nr. 130; Ioana Bogdan Cătănicu, AMN, XXI, passim și, infra, n.25.

⁸ V. supra, nota 3.

⁹ Primele săpături au fost făcute de D.Butculescu în 1876; notele sale nu sunt cunoscute; P.Polonic, *op.cit.*; Em.Popescu, Eugenia Popescu, S.C.Pitești, I, 1968, p.67-79; Em.Popescu, C.C.Petolescu, T.Cioflan, S.C.Câmpulung, III, 1984, p.15-17; C.C.Petolescu, T.Cioflan, S.C.Pitești, VII, 1995, p.17-29.

¹⁰ Gr.Tocilescu, BAR, ms. 5139, f.7; idem, în MDGR., V, p.644-645; D.Tudor, București, II, 1936 (1938, extras), p.27; C.M.Vlădescu, *op.cit.*, p.91.

¹¹ Em.Popescu, Eugenia Popescu, *op.cit.*, p.78-79, pe baza materialelor arheologice descoperite, se considerau în 1968 îndreptățiți să presupună că acest castru ar putea avea o fază „mai veche decât începutul secolului al III-lea”. Această presupunere a dus la o reconsiderare de către autori nu numai a datării castrului, dar și a întregului *limes transalutanus*, unul din argumente fiind dat de câteva descoperiri monetare.

¹² M.Cristodor, S.C.Pitești, 1972, p.238; C.C.Petolescu, RESEE, XXI, 1983, p.244.

¹³ Ioana Bogdan Cătănicu, în *Limes IX*, p.264; idem, SCIV, 24, 1973, 2, p.285; R.Florescu, Drobeta, III, 1978, p.57: „...începutul secolului al II-lea”.

¹⁴ Susținem acest punct de vedere prin documentația tegulară care arată construirea castrului de la Jidava de aceleași unități militare prezente la Voinești, detașamente din *legio XI Claudia* și *cohors I Flavia Commagenorum*: M.Bădescu, comunicare la Sesiunea Muzeului din Pitești, 1979; idem, SCIVA, 32, 1981, 2, p.294.

¹⁵ Aici punctele de vedere sunt convergente la toți autorii citați mai sus, începând cu D.Tudor și încheind cu lucrări mai recente ca Ioana Bogdan Cătănicu, *Muntenia*, p.106.

¹⁶ Cu ocazia unei vizite întreprinse în jurul Jidavei la 26 iulie 1901, P.Polonic a descoperit urmele unui castru de pământ pe dealul „Vf.Morei”, unde a găsit cărămizi ca la Jidava și presupunea că „ar fi roman”. Informația a fost preluată și de Gr.Tocilescu, BAR, ms. 5137, D.Tudor, București II, *op.cit.*, p.21, M.Cristodor, *op.cit.*, p.237.

¹⁷ Într-o cercetare de teren efectuată de subsemnatul împreună cu (pe atunci) elevul de liceu Ciprian Lupu la 18 iulie 1998, am găsit fragmente de cărămidă, pământ ars și cărbune, vestigii insuficiente pentru a se putea preciza natura construcției.

¹⁸ D.Băjan, *op.cit.*, fila 239; D.Tudor, OR³, p.304. 233; Ioana Bogdan Cătănicu, *op.cit.*, p.285; C.C.Petolescu, S.C.Câmpulung, 1981, p.6.

¹⁹ Ioana Bogdan Cătănicu, SCIVA, 25, 1974, 2, p.277-288; D.Tudor, OR 4, p.297-298 și 323.

prezenței romane în acest complex. Durata fortificației a fost scurtă: din timpul războaielor pentru cucerirea Daciei până la moartea lui Traian, situație asupra căreia specialiștii sunt de acord²⁰.

Nu același lucru se poate spune despre vestigiile romane de la Voinești, de la a căror semnalare s-au scurs mai bine de trei decenii. Noutatea acestora, primirea uneori rezervată a informațiilor, suspiciuni asupra autorului descoperirilor pe de o parte, iar pe de alta, cercetările de scurtă durată – periegeze, sondaje arheologice mai curând superficiale – au generat controverse chiar aprinse, care au vizat câteva aspecte, de rezumat astfel: - vestigii romane sau medievale? (Em.Popescu, M.Bădescu, sondaj de verificare, 17 august 1970); - au fost sau nu în evidența lui Gr.Tocilescu și P.Polonic? (Flaminu Mârțu, „O nouă urmă de viață romană la Câmpulung Muscel”, în ziarul local „Secera și ciocanul” nr. 6001 din 5 septembrie 1973); - au caracter civil sau militar?²¹; - au făcut parte din sistemul *limes transalutanus*, sau au rămas în afara acestuia?²². Cele mai multe controverse au fost clarificate pe parcursul investigațiilor la fața locului²³. Rămâne încă neelucidată data încetării existenței complexului de la Voinești²⁴.

Ne aflăm în fața unui paradox: data de început a castrului este cunoscută, ea aparținând epocii lui Traian²⁵. Din păcate însă, nu dispunem încă de date sigure care să ateste încetarea funcționării acestui castru. În schimb, vecinul său de la 11 km nu și-a dezvăluit data inițială, cunoscându-i-se doar sfârșitul (v. mai sus). Pornind de la această situație, se pot formula mai multe întrebări: - dacă a existat vreo legătură între cele două castre; - dacă făceau împreună parte dintr-un complex de apărare a celei mai importante căi de legătură între Muntenia și Transilvania prin pasul Bran; - dacă această misiune a revenit doar castrului de la Jidava, ar fi de văzut cum s-a afirmat; - dacă existența castrului de la Voinești a fost doar una efemeră.

La sesiunea de comunicări anuală a Muzeului județean Argeș din Pitești din 1989, subsemnatul a adus un element surpriză: planul termelor de la Voinești, rod al unor îndelungate, minuțioase și dificile investigații asupra ruinelor identificate în 1969. Nu atât planul în sine, cât dimensiunile termelor au surprins, deoarece s-a putut constata că termele romane de la Voinești erau, potrivit informațiilor de până atunci, printre cele mai mari terme militare din Dacia Inferior, cu excepția celor de la Romula și Drobeta, care însă erau publice²⁶. Dimensiunile unui asemenea edificiu termal (28,30 x 26 m) pot sugera și dimensiunea forței

²⁰ D.Tudor, ibidem; R.Vulpe, în *Ist.Ro.*, I, 1960, p.521; M.Macrea, *VDR*, p.233; Ioana Bogdan Cătănicu, *op.cit.*, p.285; C.C.Petolescu, S.C.Câmpulung, 1981, p.6.

²¹ Ioana Bogdan Cătănicu, în *Limes IX*, p.262; v. și n.10; Fl.Mârțu, BSNR, 1976-1980, p.196; D.Tudor, *OR 4*, p.309.

²² C.C. Petolescu, *op.cit.*, p.6; idem, *RI*, 1982, 1, p.67-79; Ioana Bogdan Cătănicu, *AMN*, 1984, p.130-137; C.M.Vlădescu, *op.cit.*, p.96.

²³ M.Bădescu, comunicări la sesiuni științifice ale Muzeului din Pitești privind termele de la Voinești (1974) și castrul de acolo (1979).

²⁴ Chestiuni expuse în comunicările evocate în nota precedentă.

²⁵ M.Bădescu, *SCIVA*, 32, 1981, 2, p.293; idem, în *DEAR*, IV, 1982, fasc. 40-41, p.1300; C.C.Petolescu, *loc.cit.*; Ioana Bogdan Cătănicu, *loc.cit.*; D.Protase, în *Ist.Ro.*II, 2001, p.130.

²⁶ M.Bădescu, Laura Căpiță, *Planul termelor de la Voinești Muscel*, comunicare susținută la sesiunea din 3-4 noiembrie a Muzeului din Pitești; pentru comparație, a se vedea D.Tudor, *OR 4*, p.312-325. Din păcate, nu toate planurile din volumul citat au scări grafice și nici dimensiunile termelor nu au fost înregistrate de fiecare dată de către cercetările care au fost sursa autorului citat.

militare staționate la Voinești. Spre exemplu și comparație, dacă urmărim capitolul corespunzător din ediția a patra a „Olteniei Romane” datorate lui Dumitru Tudor și copios citate în studiul de față (p.312-325), termele din castrul de la Jidava erau cu mult mai mici, ca și cele de la *Arutela*, Bumbesti, *Praetorium*, Rădăcinești, Rucăr, Săpata de Jos și chiar Slăveni (24 x 20 m). Pe de altă parte, nici existența foarte scurtă a acestei fortificații sugerată de unii cercetători (11-15 ani)²⁷ nu mai pare plauzibilă în asemenea condiții. Firește, nu ne putem hazarda în legătură cu limitele cronologice ale prezenței romane în NV Munteniei. Sugerăm doar o reconsiderare a acesteia în lumina noilor descoperiri comentate aici. În care sens, notăm opiniile noastre în cele ce urmează:

- începuturile prezenței romane la Jidava datează, cel mai probabil, ca și la Voinești, din timpul lui Traian (v. mai sus și n. 23-25); cele două fortificații vecine au un început comun și nu este exclusă prezența și la Jidava a unor unități din legiunea *XI Claudia* și din cohorta *I Flavia Commagenorum*;
- între cele două castre a existat o legătură militară strânsă în cazul unor atacuri din afara provinciei;

- supravegherea și apărarea accesului spre Transilvania prin pasul Bran nu a avut-o doar castrul de la Jidava, cum s-a presupus până acum. Această misiune a revenit și castrului de la Voinești, datorită poziției sale strategice în care a fost amplasat (platou ușor de apărat și cu vizibilitate largă spre toate direcțiile);

- castrului de la Jidava îi revenea misiunea de a supraveghea și apăra și o altă cale de acces („peste deal”, de la Câmpulung la Vâlcea²⁸); această supoziție ar explica mai bine apropierea dintre cele două castre și existența lor simultană;

- complexul de la Voinești nu putea avea o existență efemeră cum susțin unii cercetători bazându-se mai curând prin analogie cu burgul de la Rucăr și cu castrele de la Drajna de Sus, Mălăiești și Târgșor²⁹; tot în sprijinul acestei afirmații pledează și planul edificiului termal de dimensiuni remarcabile (v. mai sus), argument de luat în considerare privind forța militară din acest castru;

- pe dealul de la Mărcuș (Vârful Morii) este de presupus existența unui turn de observație și de semnalizare care făcea legătura între cele două castre și nu un castru, așa cum presupunea P. Polonic. Un astfel de turn ar fi putut exista și pe dealul Pravăț cu un rol de legătură între cele trei fortificații, Jidava, Voinești și Rucăr.

Pe baza acestor date noi, este greu să se mai susțină rămânerea în afara sistemului *limes transalutanus* a castrului de la Voinești. Ea nu se mai justifică, la fel ca și în cazul *castellum*-ului de la Rucăr. A o pune doar pe seama abandonării castrelor de la Drajna, Mălăiești și Târgșor, pentru că ceramica de la Rucăr ar fi similară cu cea de la Drajna³⁰, nu este un argument convingător în noile condiții. La fel și asemănarea ștampilelor tegulare ale unităților militare de la Voinești cu cele de la Drajna și Târgșor³¹.

²⁷ C.C.Petolescu, RI, 1982, 1, p.67-79; Ioana Bogdan Cătănciu, în *Limes XIII*, p.464.

²⁸ D.Tudor, în București, II, 1936 (1938), p.2.

²⁹ *TIR*, L35, la vocile corespunzătoare; bibliografia ulterior apărută nu schimbă mult datele problemei; de adăugat, între altele, *IDR II*, *DIVR*, *EIVR*.

³⁰ Ioana Bogdan Cătănciu, *SCIVA*, 25, 1974, 2, p.279-280.

³¹ C.C.Petolescu, RI, 1982, 1, p.67-79.

Considerăm că primele fortificații ridicate în această zonă a Muscelului (NV Munteniei) datează din timpul lui Traian: Jidava, Voinești, Rucăr, împreună cu cele două din SE Transilvaniei, de la Drumul Carului (com.Moeciu de Jos)³² și Cumidava-Râșnov³³. Toate aceste fortificații supravegheau și apărau drumul strategic care pornea de la Dunăre, de la Flămânda către Cumidava-Râșnov prin pasul Bran. Ele își vor continua existența și după evenimentele tulburi de la moartea lui Traian³⁴. Distrugerea sau abandonarea lor s-a produs (v. supra), în urma atacului carpile din anii 245-247. Totodată, am susținut și susținem că vestul Munteniei a făcut parte pe tot timpul existenței Daciei romane din această entitate, prin urmare și zona Muscelului (v. nota precedentă) i-a aparținut. Ipoteza lui Radu Florescu potrivit căreia „pe acest drum (Flămânda-Cumidava-Râșnov) au urcat unități ale armatei guvernatorului Moesiei Inferioare în primăvara anului 102”³⁵ a fost confirmată prin descoperirea castrului de la Voinești – Muscel. Faptul că NV Munteniei a făcut parte din provincia nou creată în anii 117-118 de Hadrian, *Dacia Inferior*, a fost între timp considerat ca o realitate de către C.C.Petolescu: „aceasta (*Dacia Inferior*) cuprindea teritoriile nord-dunărene anexate în 101-102 de trupele Moesiei Inferioare (estul Olteniei, SE Transilvaniei, precum și micuțul colț din NV Munteniei și altul din SV acesteia; cea mai mare parte a Munteniei, precum și sudul Moldovei fuseseră abandonate în 117/118”³⁶.

Ni se pare de prisos să mai amintim încă o dată importanța castrului de la Voinești-Muscel; aceasta este reliefată de același specialist în domeniu citat anterior, care, încă în 1981, afirma: „Castrul de la Voinești se află la cca 1 km V de linia pe unde trecea Troianul (un segment a fost identificat de M.Bădescu în punctul **Calea Pietroasă**). ... Astfel, stabilirea datei de sfârșit a castrului va fi deosebit de importantă pentru istoria întregului sistem de fortificații de pe *limes transalutanus*”³⁷.

³² Fl.Costea, S.Coșuleț, *Castellum de la Drumul Carului și drumul roman prin pasul Bran*, comunicare la sesiunea Muzeului din Câmpulung din 30-31 octombrie 1982.

³³ Ioana Bogdan Cătănicu, *Muntenia*, p.129.

³⁴ N. Gudea, AMN, 1974, p.183; M.Bădescu, *Castrul roman de la Voinești în contextul limesului transalutan*, comunicare la sesiunea Muzeului din Câmpulung din 11-12 octombrie 2002.

³⁵ R.Florescu, *Drobeta*, III, 1978, p.56-58; C.C.Petolescu, în *Limes XIII*, p.511-512.

³⁶ C.C.Petolescu, SAI, LXXI, 2006, p.144.

³⁷ *Idem*, S.C. Câmpulung, 1981, p.5-6.